

Τὰ προηγούμενα τῆς βουλήσεως. — Εἴρομεν λοιπόν, ὅτι παρορμῶνται οἱ ἄνθρωποι ἐπὶ τὸ πράττειν διὰ τῶν παραστάσεων αἰσθῶν, συναισθημάτων, ὀρμεμφύτων, ὀρμῶν, βουλημάτων καὶ διὰ τῶν συνδυασμῶν τῶν παραχόντων τούτων. Δὲν ἐυνάμεθα δὲ νὰ εἰπώμεν, ὅτι τὰ συναισθήματα ἡδονῆς εἶναι τὰ μόνα ἐλατήρια τῆς πράξεως. Ἄλλ' ἴσως τὰ συναισθήματα ταῦτα εἶναι τὰ μόνα ἐλατήρια τῆς **βουλητῆς** πράξεως, ἐφ' ἧς ἐννοίας μετεχειρίσθημεν τὸν ὄρον ταῦτον. Ἄς ἐρευνήσωμεν ἀκριβέστερον τὰ προηγούμενα τῆς βουλήσεως.

Ἄς ἐρωτήσωμεν: τί μὲ παρορμᾷ νὰ ποφασίσω ὑπὲρ τινος σκοποῦ ἢ κατ' αὐτοῦ, μᾶλλον δὲ τί ἐν τῇ συνειδήσει συμβαίνει πρὸ τῆς ἀποφάσεως ἢ τοῦ γεννηθῆναι;

Ἐνίοτε ἀρκεῖ ἡ ἀπλή παράστασις σκοποῦ τινος νὰ προκαλέσῃ τὴν ἀπόφασιν τῆς βουλήσεως. Ὄταν ὁ κώδων σημαίνῃ τὴν ὀγδόην ὥραν, σκέπτομαι νὰ πορευθῶ εἰς τὴν τάξιν μου καὶ ἄνευ οὐδενὸς ἐνδοιασμοῦ ἐκδηλῶ τὸ πνευματικὸν ναί. Ἐνίοτε τῆς ἀποφάσεως αἰτία εἶναι ὀρμέμφυτόν τι, ὀρμῆ, πάθος ἢ ἐπιθυμία, συναίσθημα ἡδονῆς ἢ λύπης, ἢ προσδοκία τοιούτου συναισθήματος. Δύναμαι νὰ θέλω τινὰ τρόπον τοῦ πράττειν, διότι ἀγαπῶ αὐτὸν ἢ ἐπιθυμῶ, ἢ διότι ὑπισχνεῖταιί μοι ἡδονὴν ἢ λύπης ἀπαλλαγὴν, ἢ διότι πάντα ταῦτα τὰ στοιχεῖα ἠγνωμένα ἐπισπῶνται τὴν ἐμὴν συγκατάθεσιν. Ἐνίοτε συναισθάνομαι, ὅτι παρορμῶμαι νὰ πράξω κατὰ τινὰ τρόπον, ὅστις μέλλει νὰ μοι παρασκευάσῃ ἡδονήν, ἀλλὰ συναισθάνομαι ἠθικὴν ὑποχρέωσιν νὰ εἶπω οὐχί. Δυνατὸν νὰ παιτῇ παρ' ἐμοῦ μεγάλην ἐντασιν τὸ νὰ εἶπω οὐχί,

νὰ διατηρηθῇ ἐν αὐτῇ χωρὶς τῆς ἐνεργείας τῆς προσοχῆς. Καθὼς ποσότης φυσικῆς ἐνεργείας ὀφείλει νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ προτοῦ νὰ παραχθῇ ἐν αὐτῷ ἐρεθισμός τις, οὕτω ποσότης ψυχικῆς ἐνεργείας ὀφείλει νὰ ὑπάρχῃ ἐν τῇ συνειδήσει προτοῦ νὰ γεννηθῇ κατάστασις τις τῆς συνειδήσεως. Ἡ ἐνέργεια δ' αὕτη ἢ δύναμις καλεῖται ὑπὸ μὲν τοῦ Schopenhauer βούλησις ὑπὸ δὲ τοῦ Wundt καὶ τῶν περὶ αὐτὸν βούλησις, προσοχὴ, κατάληψις ἢ τάσις. Κατὰ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην πᾶσα ψυχικὴ ἐνέργεια εἶναι βούλημα, ὡσπύτως δὲ καὶ πᾶσα σωματικὴ κίνησις, ἧς προηγείται συνείδησις. Ἡμεῖς δὲ προετιμήσαμεν νὰ μεταχειρισθῶμεν τὸν ὄρον βούλησις ἐπὶ τῆς στενωτέρας ἐννοίας.

τὸ νὰ ποφασίσω κατὰ πράξεως λίαν θελκτικῆς καὶ ἐπαγωγοῦ· ὀφείλω προδήλως νὰ καταναγκάσω ἑμαυτὸν εἰς συγκατάθεσιν πράξεως, ἣν ἐπὶ τέλους ποιῶ δυσαρεστῶς¹⁾. Ἐνίοτε ἡ συγκατάθεσις δὲν ἐπιτυγχάνεται, ἐὰν μὴ ἐξετασθῶσι πλείστοι λόγοι ὑπὲρ τινος τρόπου τοῦ πράττειν καὶ κατ' αὐτοῦ καὶ ἐὰν μὴ ὁ πράττων κατανοήσῃ τὴν πρὸς τὰς ἑαυτοῦ ἐπιθυμίας ἢ ἔρμας ἢ ἐλπίδας ἢ ἠθικοὺς σκοποὺς σχέσιν τῆς πράξεως²⁾. Δύναμαι νὰ εἶπω ναὶ ἐπὶ τινος τρόπου διαγωγῆς, ἐὰν συλλογιζόμενος ἢ ἄλλως πως ἀνακαλύψω, ὅτι οὗτος συμφωνεῖ πρὸς τι τῶν ἐμῶν ἰδεωδῶν, πρὸς ἰδεώδες, ὅπερ ἤδη ἐξέλεξα διὰ τινος βουλευτικῆς πράξεως.

5. **Συμπεράσματα.**— Ἰὰ ἐκ τούτων κύρια συμπεράσματα ἡμῶν εἶναι :

(1) Οὐχὶ πᾶσα συνειδητὴ πράξις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι πράξις ἐκουσία ἢ βουλευτή.

(2) Ὁ ἄνθρωπος παρορμᾶται εἰς τὸ πράττειν διὰ τῶν ἑαυτοῦ ὀρμεμφύτων, ὀρμῶν, ἐπιθυμιῶν, συναισθημάτων, παραστάσεων, αἰσθημάτων καὶ βουλημάτων, τ.ἔ. ἡ συνειδήσις ἐν παντὶ σχήματι καὶ πάσῃ μορφῇ ἔχει τὴν τάσιν τοῦ νὰ παρακολουθῆται ὑπὸ πράξεων.

(3) Ὁ ἄνθρωπος προάγεται εἰς τὸ βούλεσθαι ὑπὸ τῶν ἑαυτοῦ ὀρμεμφύτων, ὀρμῶν, ἐπιθυμιῶν, συναισθημάτων, παραστάσεων, αἰσθημάτων, τ.ἔ. πᾶσα κατάστασις τῆς συνειδήσεως δύναται νὰ προάγῃ τὸ ἐγὼ εἰς ἀπόφασιν, οὗ ἕνεκα

(4) δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ληθεύῃ, ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ μόνον ἐλατήριον τοῦ πράττειν ἢ τοῦ βούλεσθαι.

1) Τὸ συναίσθημα τοῦτο τῆς ἐντάσεως πολλοὶ καλοῦσι βούλησιν ἢ ψυχὴν ἐν ἐνεργείᾳ· ἐνταῦθα αἰσθανόμεθα, λέγουσι, τὴν ψυχὴν ἐνεργοῦσαν, τὴν «βραδεῖαν, ἄτονον ἔγερσιν τῆς βουλήσεως» (πρὸς James, Psychology, ἐν τῷ περὶ βουλήσεως κεφαλαίῳ). Ἀλλὰ τὸ συναίσθημα τοῦτο, ὅ,τιδήποτε καὶ ἂν εἶναι, δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ fiat ἢ veto, καίπερ ὄν ἀναγκαῖον εἰς τὴν τούτων γένεσιν. Οἱ τὴν βούλησιν πρὸς τὴν ψυχικὴν ἐνέργειαν ταυτίζοντες καὶ πᾶσαν ψυχικὴν ἐνέργειαν νομίζοντες βούλησιν θεωροῦσι τὸ τῆς ἐντάσεως συναίσθημα ὡς τὴν τυπικωτάτην περίπτωσιν τοῦ βούλεσθαι ἢ τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας.

2) Πρὸς James, Psychology, ἐν τῷ κεφ. «Ἡ βούλησις», ὁ λογικὸς τύπος τῆς βουλήσεως.

6. Ἡ κατὰ τὴν ἡδονικὴν ἐκδοχὴν ψυχολογία τῆς πράξεως. — Νῦν ἄς ἐξετάσωμεν αὐτὴν τὴν ψυχολογίαν τῆς ἡδονικῆς ἐκδοχῆς καὶ ἄς ὑποβάλωμεν ταύτην εἰς κριτικὴν ἀνάλυσιν. Κατ' αὐτὴν πάντες οἱ ἄνθρωποι παρορμῶνται εἰς τὸ πράττειν ὀφ' ἡδονῆς ἢ λύπης. Τοῦτο δὲ σημαίνει, ὅτι πάσης πράξεως ἐκουσίας καὶ ἀκουσίας (κατὰ τὴν ἡμετέραν ἔννοιαν) αἰτία εἶναι ἡδονὴ καὶ λύπη, ἢ ὅτι μόνον βουλευτὴ πράξις παράγεται κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, τ. ἔ. ὅτι ἡδονὴ καὶ λύπη εἶναι τὰ μόνα ἐλατήρια τοῦ βούλεσθαι.

Ἐν ἑκατέρῃ περιπτώσει τὸ μόνον ἐλατήριον δυνατὸν νὰ εἶναι :

(1) Εἶδος τι ἡδονῆς ἢ λύπης παρούσης ἢ παραστατῆς, τ. ἔ. ἡδὴ ἢ λυπηρὸν συναίσθημα ἢ ἡ παράστασις ἡδονῆς ἢ λύπης.

(2) πάντοτε συναίσθημα παρούσης ἡδονῆς ἢ λύπης.

(3) συναίσθημα μόνον λύπης, ἢ

(4) ἀσυνείδητος ἡδονὴ ἢ λύπη, ἢ ἀσυνείδητος παράστασις ἡδονῆς ἢ λύπης.

7. Παρέυσα ἢ παραστατὴ ἡδονὴ ἢ λύπη ὡς ἐλατήριον. — Ἐρμηνευομένη κατὰ τὴν πρώτην ἔννοιαν ἡ θεωρία σημαίνει, ὅτι αἱ πράξεις ἐπιτελοῦνται ἢ δὲν ἐπιτελοῦνται, διότι παρέχουσιν ἢ μέλλουσιν νὰ παράσχωσιν ἡμῖν ἡδονὴν ἢ λύπην. Παρατίθεμαι τὸν Ἀλέξανδρον Βαίην, τυπικὸν ἡδονικὸν ψυχολόγον¹⁾. «Ὀλίγαι ἐπαναλήψεις τυχαίας συναντήσεως ἡδονῆς καὶ τινος κινήσεως θάγαγωσιν εἰς τὴν γένεσιν ἐπικτητοῦ συνδέσεως κατὰ τὸν νόμον τῆς διατηρήσεως καὶ συναφείας (Law of Retentiveness and Contiguity), ὥστε κατόπιν ἢ ἡδονὴ ἢ ἡ παράστασις αὐτῆς νὰ προκαλῆ τὴν ἀντίστοιχον κίνησιν²⁾. Ἡ ἀνάμνησις, παράστασις ἢ πρόληψις συναισθήματός τινος δυνατὸν νὰ ἐνεργῆ κατὰ τὸν αὐτὸν οὐσιωδῶς τρόπον, καθ' ὃν καὶ ἡ πραγματικὴ παρουσία αὐτοῦ... Ἄνευ προηγουμένης ἐπεγέρσεως ἡδέος ἢ λυπηροῦ συν-

1) Emotions and Will³ σελ. 303—504.

2) αὐτ. κεφ. 1, § 8.

αισθήματος—πραγματικοῦ ἢ παραστατοῦ, πρωτογενοῦς ἢ παραγώγου—ἢ βούλησις δὲν δύναται νὰ κεντρισθῇ... Ἐν τῷ βάθει πάσης γνησίας βουλευτικῆς ὁρμῆς ἔγκειται τις τῶν πολλῶν μορφῶν, ἐν αἷς λύπη ἢ ἡδονὴ δεσπόζει τῆς συνειδήσεως»¹). «Πᾶν τὸ τὴν ψυχὴν ἡδύνον, κατακηλοῦν, θέλγον ἢ γοητεύον, εἴτε παρὸν ἢ προσδοκώμενον ἢ φανταστὴν, εἴτε πρωτογενὲς ἢ διὰ συνειρμοῦ παράγωγον, εἶναι δυνάμεις τις ἐπωθοῦσα ἡμᾶς εἰς τὸ πράττειν, τέλος τι πρὸς ὃ τείνομεν· πᾶν τὸ λυπηρὸν, ἀλγεινὸν ἢ ὅπωςδήποτε ἄλλως θέλομεν νὰ ὀνομάζωμεν τὰς δυσαρέστους ψυχικὰς καταστάσεις, εἶναι ἐλαττήριον ἐνεργοῦν καθ' ὅμοιον τρόπον»¹). Τὸ αὐτὸ ἀληθεύει καὶ περὶ τῶν ὑψηλοτέρων βουλευτικῶν πράξεων. «Ἐν τῷ ὄλῳ λοιπὸν τούτῳ ζητήματι οὐδεμία ὑπάρχει ἐξαιρέσις δυναμένη νὰ προσνεχθῇ κατὰ τῆς γενικῆς περὶ βουλήσεως θεωρίας ἢ κατὰ τῆς ἀνωτέρω ὑποστηρικθείσης διδασκαλίας, καθ' ἣν ἡ ἐκτελεστικὴ οὕτως εἶπειν ἐξουσία ἐν τῷ βούλεσθαι ἐνεργεῖ καὶ κινεῖται κανονικῶς ὑπὸ τινος εἴδους ἡδονῆς ἢ λύπης, παρούσης ἢ παραστατῆς, μετρίας ἢ σφοδρᾶς»²). «Ἄλλὰ δὲν εἶναι ἐπάναγκες, δὲν εἶναι ὄρος τῆς ἡμετέρας ἀπολαύσεως, νὰ ἔχωμεν ἀδιαλείπτως ἐν νῷ τὴν ὑποκειμενικὴν ἡδονὴν ἢ λύπην τὴν μετὰ τῶν ἡμετέρων βουλημάτων συνδεδεμένην· ἐποτρυνόμεθα ὑπὸ τούτων καὶ εἶτα ἀποβάλλομεν αὐτὰς ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐκ τῆς συνειδήσεως»³). Οἱ ἄνθρωποι δὴλον ὅτι νοοῦσι καὶ πράττουσιν, ὅπως παρασκευάζωσιν ἑαυτοῖς ἡδονὴν καὶ φεύγωσι τὴν λύπην. Οὕτω λ. χ. σπουδάζω περὶ τὴν φιλοσοφίαν διὰ τὴν ἐξ αὐτῆς ἐγγιγνομένην νῦν ἐν ἐμοὶ ἢ προσδοκώμενην ἡδονήν. Καὶ ἐπικουρῶ τοῖς ἄλλοις ἐν τῷ περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνι αὐτῶν ἕνεκα τῆς εὐτοχίας, ἣν μοὶ παρέχει ἡ διαγωγή μου αὕτη. Ἡδονὴ ἢ παράστασις αὐ-

1) Αὐτ.: σελ. 137.

2) Αὐτ. κεφ. II, σελ. 416. Πρβλ. καὶ σελ. 420 κέ. «Ἐξουσία πράξις (ἔτι δὲ καὶ τινες ἀκοΐσαι) συνακολουθεῖται ὑπὸ συνειδήσεως ἢ συναίσθηματος, οὕτινος ποικίλα δύναται νὰ ὑπάρχωσιν εἶδη. Τὸ ἀρχῆθεν καὶ πρωτογενὲς ἐλαττήριον εἶναι ἡδονὴ τις ἢ λύπη, ἐγγιγνομένη ἡμῖν ἢ παραστατή.

1) Αὐτ. σελ. 247. Πρβλ. καὶ Jodl, Lehrbuch d. Psychol. σελ. 425, 719, 726.

τῆς πάντοτε μὲ κεντρίζει καὶ παρότρυνει νὰ πράττω, καθὼς πράττω.

(1) Ἡ ψυχολογία τοῦ πράττειν δὲν μοι φαίνεται ὅτι συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἐκδοχῆς ταύτης. Ἡδονὴ ἢ παράστασις ἡδονῆς εἶναι βεβαίως ἐλατῆριον βουλήσεως καὶ πράξεως, ἀλλ' οὐχὶ τὸ μόνον. Δὲν ἐσθίω ἀναγκασίως διὰ τὴν ἡδονὴν τοῦ ἐσθίειν οὐδ' ὀργίζομαι ἕνεκα τῆς ἀπολαύσεως τοῦ πράγματος. Δὲν ὑπακούω ἀναγκασίως εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, διότι τέρπεται ἢ προσδοκᾷ τέρψιν, ἢ διότι ἐπιθυμῶ νὰποφύγω λύπην. Ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω, ἡ ψυχολογία δεικνύει πρὸς ἡμᾶς πλείστας περιπτώσεις, ἐν αἷς πράξεις ἐπακολουθοῦσιν, εὐθὺς ὡς ἐν τῇ συνειδήσει ἐμφανισθῶσι πραστᾶσεις τινές. «Ὁὕτως εὐρεία καὶ βαθεῖα εἶναι», λέγει ὁ James, «ἡ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων κινήσεων ἐπίδρασις αὕτη τῶν ἡδονῶν καὶ λυπῶν, ὥστε κατὰ τινὰ κατεσπευσμένην φιλοσοφικὴν θεωρίαν αὗται εἶναι τὸ μόνον ἐλατῆριον τῶν ἡμετέρων πράξεων καὶ, ἐάν ποτε φαίνωνται ὅτι ἐλλείπουσιν, αἰτία τούτου εἶναι, ὅτι ὑπάρχουσιν οὕτως ἀναμεμειγμένα πρὸς τὰς μᾶλλον ἀφεστῶσας εἰκόνας (remoter images) τὰς τὴν πράξιν παραγούσας, ὥστε νὰ παρορῶνται. Ἄλλ' αὕτη εἶναι πλάνη δεινὴ. Εἶναι μὲν ἰσχυρὰ ἡ ἐπὶ τὰς κινήσεις ἡμῶν ἐπίδρασις ἡδονῆς καὶ λύπης, ἀλλὰ δὲν εἶναι αὗται, πολλοῦ γε καὶ δεῖ, τὰ μόνον ἡμῶν ἐλατῆρια. Πρὸς τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ὀρμητύτου καὶ πρὸς τὰς ἐκφράσεις τοῦ συναισθήματος ἐπὶ παραδείγματι οὐδὲν ἔχουσι τὸ κοινόν. Τίς γελᾷ διὰ τὴν ἡδονὴν τοῦ γελᾶν ἢ συνοφρυοῦται διὰ τὴν ἡδονὴν τῆς συνοφρυώσεως; Τίς ἐρυθριᾷ, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν ἐκ τῆς μὴ ἐρυθρίασεως δυσθυμίαν; Ἡ τίς ὀργιζόμενος, ἀγανακτῶν ἢ φοβούμενος παρορμᾶται εἰς τὰς ὑφ' ἑαυτοῦ τελουμένας κινήσεις ἐκ τῶν ἡδονῶν, ὡς αὗται παρέχουσιν; Ἐν πάσαις ταύταις ταῖς περιπτώσεσι γίνονται κινήσεις ἀναγκασίας κενώσεως καὶ κουφισμοῦ διὰ τῆς *vis a tergo*, ἣν τὸ ἐρέθισμα ἀσκεῖ ἐπὶ νευρικοῦ συστήματος πρὸς τοιαύτην διαπεπλασμένου ἀντίδρασιν. Γὰρ προκαλοῦντα τὸν ἡμέτερον θυμὸν, τὴν ἀγάπην, τὸν τρόμον, αἱ ἀφορμαὶ τῶν ἡμετέρων δακρύων καὶ γελώτων, εἴτε παροῦσαι εἰς τὰς ἡμέτερας αἰσθήσεις εἴτε ἀπλῶς παρασταταί, ἔχουσι τὸ ἰδιαίτερον τοῦτο εἶδος τῆς ὀρμητικῆς (impulsive) δυνάμεως. Τὸ ὀρμητικὸν τῶν ψυχικῶν καταστά-

σεων εἶναι ἰδιότης, ἣν δὲν δυνάμεθα νὰ παρίδωμεν. Τινὲς μὲν ψυχικαὶ καταστάσεις μετέχουσι ταύτης πλέον ἢ ἄλλαι, τινὲς δὲ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, ἄλλαι δὲ κατ' ἄλλον. Ἐχουσι μὲν αὐτὴν συναισθήματα ἡδονῆς καὶ λύπης καὶ αἰσθήματα καὶ παραστάσεις, ἀλλ' εἰς οὐδεμίαν τῶν καταστάσεων τούτων ἀνήκει αὕτη ὅλως ἢ καὶ ἰδιαίτερος. Εἶναι ἴδιον τῆς οὐσίας πάσης συνειδήσεως (ἢ τῆς εἰς αὐτὴν ὑποκειμένης νευρικῆς ἐνεργείας) νὰ διεγείρῃ παντοδαπὰ κινήσεις. Ὅτι δὲ αὗται ἐμφανίζονται ἄλλαι παρ' ἄλλοις, τοῦτο εἶναι πρόβλημα, οὗ ἢ ἐξήγησις ἀπόκειται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνεπίξεως. Ὅπως δὲ καὶ ἂν ἐγεννήθησαν αἱ πρακτικὰ ὄρμαί, πρέπει νὰ περιγράφωνται νῦν, καθὼς ὑπάρχουσι, δουλεύει δὲ εἰς παραδόξως στενὴν τεολογικὴν πρόληψιν ὁ νομίζων ὅτι ὀφείλει πάντοτε νὰ ἐρμηνεύῃ αὐτὰς ὡς ἐπακολουθήματα τῆς μυστηριώδους παρορμήσεως τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀποστροφῆς τῆς λύπης. Ἐὰν ἢ τῆς ἡδονῆς παράστασις δύναται νὰ παρορμήσῃ εἰς πράξιν τινα, δύνανται βεβαίως τοῦτο καὶ ἄλλαι παραστάσεις. Τίνες δὲ εἶναι αὗται, ἢ πείρα μόνον δύναται νὰ καθορίσῃ¹⁾. Ἡ ὡς λέγει ὁ Δαρβίνος, ὅστις, καίπερ μὴ ἀνήκων εἰς τοὺς ἐξ ἐπαγγέλματος ψυχολόγους, ὅμως ἐποίησατο ἀκριβεστέρως ἢ πολλοὶ τούτων παρατηρήσεις: «Οἱ συγγραφεῖς, οὓς ἐπεξήλθον συμβουλευόμενος, πάντες πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων γράφουσιν, ὡς ἐὰν ἔπρεπεν πρὸς πᾶσαν πρᾶξιν νὰ ὑπάρχῃ σαφὲς ἐλατήριον, καὶ ὡς ἐὰν ἔπρεπε νὰ εἶναι τοῦτο συνδεδεμένον μετὰ τινος συναισθήματος ἡδονῆς ἢ λύπης. Ἀλλ' ὅμως ὁ ἄνθρωπος φαίνεται πολλάκις πράττων καθ' ἑρμῆν, τ. ἔ. αὐτομάτως ἢ καθ' ἕξιν μακρῶν, ἀνευ οὐδεμιᾶς συνειδήσεως ἡδονῆς, ἀπαράλλακτα καθὼς πιθανῶς πράττει ἢ μέλισσα ἢ ὁ μύρμηξ, ὅταν τυφλῶς κατακολουθῇ εἰς τὰ ἐρμέμφοτα αὐτοῦ. Ἐν ἐσγάτῳ κινδύνῳ, οἷον ἐν πυρκαϊᾷ, ὅταν τις ἐπιχειρῇ νὰ σώσῃ

1) Psychology, τὸ περὶ βουλήσεως κεφ., τόμ. II, σελ. 540 κέ. Πρὸς ταῦτα πρὸς Guyau, La morale contemporaine, σελ. 425. «Νοοῦμεν, συναισθηθῶμεθα, καὶ αἱ πράξεις ἀκολουθοῦσιν. Ὅθεν οὐδεμία εἶναι χρεια τῆς βοήθειας ἐξωτερικῆς ἡδονῆς, οὐδεμία χρεια μέσου ὄρου ἢ γεφύρας πρὸς μετὰβαιναι ἀπὸ τοῦ ἐνός εἰς τὸ ἕτερον, ἀπὸ τοῦ νοεῖν εἰς τὸ πράττειν».

ἄνθρωπον ἄνευ οὐδενὸς δισταγμοῦ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συναίσθηνται ἡδονὴν οὐδ' ἔχει κάρῶν νὰ διανοηθῆ περὶ τῆς δυσαρρεστίσεως, ἥτις κατόπιν θὰ ἴδύνατο νὰ καταλάβῃ αὐτόν, ἐὰν μὴ ἐπεχειρῆ τοῦτο. Ἐὰν δ' ἕσπερον ἴθελεν διανοηθῆ περὶ τῆς διαγωγῆς αὐτοῦ, θὰ συνησθάνετο ὅτι ὑπάρχει ἐν ἑαυτῷ ὁρμητικὴ τις δύναμις ὅλως διάφορος τῆς ἐπιζητήσεως ἡδονῆς ἢ εὐδαιμονίας, αὕτη δὲ φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ βαθέως ἐρριζωμένον κοινωνικὸν ὀρμέφυτον.¹⁾

Ἡ ὀρμή, μὲν ἥς παράστασις τις δυνατόν νὰ δεσμεύσῃ τὴν προσοχὴν καὶ νὰ δεσπόσῃ τῆς συνειδήσεως εἶναι ἡ δίδουσα αὐτῇ τὴν κινουσαν δύναμιν. « Ἄς δεσπόσῃ αὕτη ἅπαξ οὕτω, » λέγει ὁ James, « ἄς μὴ ἐπακολουθήσωσιν ἄλλαι παραστάσεις ἐξωθοῦσαι αὐτήν, καὶ πᾶν κινητικὸν ἀποτελέσμα, ὃν φύσει ἴδιον τῆς παραστάσεως, ἀφεύκτως θὰ ἐπέλθῃ—ὁ ὠθισμὸς αὐτῆς ἐν ἐνὶ λόγῳ ἐπιφερόμενος ἰσχυρῶς, θὰ ἐμφανισθῆ ὡς τι αὐτόδηλον καὶ φυσικώτατον γεγονός. Τοῦτο εἶδομεν ἐπὶ τοῦ ὀρμεμφύτου, τῆς θυμικῆς ἐξεγέρσεως, τῆς συνήθους ἰδεοκινήτου πράξεως, τῆς ὑπνωτικῆς ὑποβολῆς, τῆς νοσηρᾶς ὀρμῆς καὶ τῆς ἀβουλήτου βουλήσεως (*voluntas invita*),—ἡ ὠθοῦσα παράστασις εἶναι ἅπλως ἡ μόνη κατέχουσα τὴν προσοχὴν. Ἐὰν αὐτὸ συμβαίνει, ὅπου τὰ ἐλαττήρια εἶναι ἡδονὴ καὶ λύπη,—ἐξωθοῦσιν ἄλλας παραστάσεις ἐκ τῆς συνειδήσεως κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, καθ' ὃν ὑπο-

1) *The Descent of Man*, σελ. 120. Πρὸς καὶ *Sidgwick, Methods of Ethics*, « Ἡδονὴ καὶ Ἐπιθυμία, » σελ. 52 κέ. « Οὕτως ἄνθρωπος οὐχὶ λίαν ἐγκρατῆς μετὰ μακροτάτην νηστείαν δύναται εὐχερῶς νὰ γίνῃ δοῦλος τῆς τοῦ ἐσθλείν ὀρέξεως αὐτοῦ εἰς ὑπερβολὴν, ἣν γινώσκει ὅτι εἶναι βλαβερὰ πρὸς τὴν υἰαίαν, καὶ τοῦτο οὐχὶ διότι ἡ τοῦ ἐσθλείν ἡδονὴ κατ' αὐτὴν τὴν στιγμὴν τῆς ἀπολαύσεως ἐμφανίζεται εἰς αὐτόν πλείονος λόγου ἀξία ἢ ἡ βλάβη τῆς υἰαίας, ἀλλ' ἅπλως διότι συναίσθάνεται ὀρμὴν ἀκατάσχετον νὰ φάγῃ. Οὕτω προσέτι πολλοὶ ἄνθρωποι παρήτησαν πάσας τοῦ βίου τὰς ἀπολαύσεις καὶ ἠφείδθησαν καὶ αὐτοῦ τοῦ βίου αὐτῶν, ἵνα λάβωσι δόξαν παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις, οὐχὶ ἐξ ἀπατηλῆς γνώμης ὅτι θὰ ἦσαν πῶς ἱκανοὶ νὰ πορισθῶσιν ἐκ τούτου τινὰ ἡδονήν, ἀλλ' ἐξ ἀμέσου πόθου ὑστεροφημίας καὶ ἐνεκα προτιμήσεως ταύτης ἀντὶ τῶν ἰδίων αὐτῶν ἡδονῶν. *Hume, Inquiry concerning the Principles of Morals*, Παραρτ. I.

κινῶσι τὰ ἴδια αὐτῶν χαρακτηριστικὰ «βουλευτικὰ» ἀποτελέσματα... Ἐνὶ δὲ λόγῳ οὐδεμία ὑπάρχει περίπτωση, καθ' ἣν τῆς συνειδήσεως ἢ σταθερὰ κατοχὴ νὰ μὴ ἐμφανίζηται ὡς ὁ πρῶτος ὅρος ὀρμητικῆς δυνάμεως. Ἐτι δ' ἐμφανέστερον εἶναι αὕτη ὁ πρῶτος ὅρος κωλυτικῆς δυνάμεως. Τὸ τὰς ἡμετέρας ὀρμὰς κωλύον εἶναι ὁ περὶ τοῦ ἐναντίου ἀπλοῦς τῆς διανοίας λογισμὸς ἢ ἀπλή τούτου ἐν τῇ συνειδήσει παρουσία εἶναι ἢ δίδουσα τὸ veto καὶ πράξεις, ἐπαγωγοὺς καὶ ἐλκυστικὰς ἄλλως, καθιστῶσα ἀτελέστους. Ἐὰν δ' ἡδυνάμεθα μόνον νὰ μνημονῶμεν τῶν δισταγμῶν ἡμῶν, πόσον ζωηρὰν ἐνέργειαν θά νενεπύσομεν ἐπὶ χρόνον τινά»!

2) Σημειωτέον ἄλλο τι. Ἐὰν ἡδονὴ καὶ λύπη ἢ ἡ τούτων προσδοκία εἶναι τὰ πάσης πράξεως ἐλατήρια, πῶς ὀφείλει νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ πρώτη ἐπιτέλεσις τῶν καλουμένων ὀρμεμφύτων πράξεων; Ἄνθρωποι καὶ ζῷα πολλάς πράξεις ποιῶσιν αὐτομάτως χωρὶς νὰ προγινώσκωσιν, ἐὰν τὰ ἀποτελέσματα θὰ εἶναι ἡδέα ἢ λυπηρά. Τὸ ἄρτι ἐκκολαφθέν ὀρνίθιον βλέπει τὸν κόκκον τοῦ σίτου καὶ εὐθέως ἐπιτελεῖ τὰς ἀναγκαίας πρὸς σύλληψιν καὶ ἐκλέπισιν αὐτοῦ κινήσεις ἀνεὺ οὐδεμιᾶς παραστάσεως ἡδονῆς. Ὁμοίως ἢ τοῦ παιδὸς θεὰ ἐπεγείρει τῆς νεαρᾶς μητρὸς τὴν στοργὴν καὶ ἐποτρύνει αὐτήν, ὅπως φροντίζη περὶ τούτου. Καὶ ὁ τῆς ἀληθείας ζητητῆς ποθεῖ νὰ πικραλύψῃ τὰ μυστήρια τοῦ σύμπαντος, ἀφροντιστῶν, ἐὰν ὁ πόθος οὗτος θὰ τέρψῃ ἢ θὰ λυπήσῃ αὐτόν. Ἐν τοιαύταις περιπτώσεσιν ὑπάρχει ἐν τῇ συνειδήσει σαφῆς τις ὅπως οὖν παράστασις καὶ τις ἐπ' αὐτήν ὀλκῆ, συναίσθημα τι ὠθισμού ἢ ὀρμῆς ἐπ' αὐτήν. Τῆς ὀρμῆς ἢ ἔκρηξις θὰ παρακολουθηταὶ ὑφ' ἡδονῆς, εἰ καὶ ὁ πράττων δυνατὸν περὶ τοῦ ἀποτελέσματος τούτου μηδὲν νὰ γινώσκῃ, πρὶν τοῦτο ἐπέλθῃ. Ἡ ὀρμὴ ἢ ἡ ὀλκῆ πρὸς τὴν πράξιν προϋπάρχει ἐνταῦθα πρὸ τῆς πράξεως αὐτῆς καὶ πρὸ τῆς ἡδονῆς τῆς συνακολουθούσης ἢ ἐπακολουθούσης εἰς τὴν πράξιν.

Ἐὰν ἡ ἡδονικὴ θεωρία ἦτο ὀρθή, ἔπρεπε πᾶσαι αὗται αἱ πράξεις νὰ εἶναι ἀπότοκοι ἡδονῆς ἢ τῆς προσδοκίας ἡδονῆς, ἢ λύπης ἢ τοῦ φόβου λύπης. Μηδεὶς δ' εἶπη, ὅτι τοιαῦται πράξεις εἶναι ἀρχῆθεν καθαρά κατ' ἀνάγκασιν κινήσεις, ὥστε νὰ ἐπακολουθῶσιν μὲν μηχανικῶς ὡς ἀποτελέσματα ἐρεθισμού ἐσωτερικοῦ τινος ἢ

ἐξωτερικοῦ νευρικοῦ κέντρου, ἢ δὲ μετὰ τὴν πρώτην μηχανικὴν κίνησιν ἐγγενομένη ἡδονὴ νάποβαίνῃ ἐν τῷ μέλλοντι ἐλατήριον. Διότι ἐὰν ἀρχῆθεν ἐγίνοντο αὐταὶ χωρὶς τῆς παρεμβάσεως τοῦ ἐλατηρίου τῆς ἡδονῆς, διὰ τί ὕστερον ἢ ἡδονὴ θὰ ἦτο οὕτως ἀναπόδραστος ὄρος; Οὐδὲ δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ ἡδονή, καίπερ νῦν μὴ οὔσα ἐλατήριον, ὑπῆρξε τὸ πρῶτον ἐλατήριον καὶ ὅτι τοιαῦται πράξεις εἶναι τοῦ παρελθόντος κληροδοτήματα. Τοιαύτη ἐξήγησις εἶναι σόφισμα τοῦ αἰτεῖσθαι τὸ ἐν τῇ ἀρχῇ ἀπωθοῦσα τὸ πρόβλημα μακρὰν εἰς τὴν χώραν τοῦ ἀγνώστου, αὐτὸ εἶτα τὸ ἀποδεικτέον ἐκλαμβάνει ὡς ἀποδειγμένον. Πλὴν δὲ τοῦτο ἐὰν πράξεις δύνανται ἐν τῷ παρόντι νὰ ἐπιτελῶνται χωρὶς τοῦ ἐλατηρίου τῆς ἡδονῆς, διατὶ δὲν θὰ εἶχον ἐπιτελεσθῆ πρότερον ἤδη ὁμοίως;

(3) Πρὸς τοῦτοις ἐὰν ἡδονὴ ἢ παράστασις ἡδονῆς εἶναι τὸ μόνον ἐλατήριον τοῦ πράττειν, πῶς ἐξηγητέον τὸ ὅτι τινὲς ἡδοναὶ προτιμῶνται ἄλλων; Διὰ τί πολλοὶ προαιροῦνται τὰς διανοητικὰς τῶν κατ'αἴσθησιν ἡδονῶν; Νὰ εἴπωμεν μετὰ τοῦ Βένθαμ ὅτι αἱ καλούμεναι ὑψηλότεραι ἡδοναὶ εἶναι ἐντονώτεραι τῶν ἄλλων; Ἀλλὰ πολλοὶ ψυχολόγοι διατείνονται τοῦναντίον. Καὶ ἂν μὴ εἶναι ἡ ἔντασις τῆς ἡδονῆς ἢ παρέχουσα εἰς αὐτὴν τὴν κινητήριον δύναμιν, τί ἄλλο εἶναι; Ἄρα γε ἡ τῆς ἡδονῆς ἰδιαιτέρα ποιότης, ὡς νομίζει ὁ Mill; Ἀλλὰ τότε ἡ θεωρία φωρᾶται καταλείπουσα τὴν ἀρχῆθεν καὶ πρώτην αὐτῆς θέσιν, ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι τὸ μόνον ἐλατήριον, καὶ ἀντ'αὐτῆς ἀντικαθιστῶσα τὴν ἐκδοχήν, ὅτι εἶδος τι ἡδονῆς παράξύνει ἡμᾶς πρὸς τὸ πράττειν ἄλλ' ὁμῶς τοῦτο δεῖται ἐξηγήσεως.

Πλὴν δὲ τοῦτου πῶς τὸ ἀνθρώπινον γένος ἀνέκυψε ἐκ τῆς ἀγριότητος, πῶς κατήντησε νὰ προαιρηθῆται τὰς ἰδεώδεις ἡδονάς; Τίς ἐδίδαξε τοὺς ἡμετέρους προγόνους τὰς ἐκ τῆς ἐπιδιώξεως ὑψηλοτέρων σκοπῶν πηγαζούσας ἡδονάς, πρὶν οὗτοι γευθῶσιν αὐτῶν; Δὲν ὄφειλον πρότερον νὰ νοῶσι, προτοῦ νὰνακαλύψωσιν ὅτι τὸ νοεῖν εἶναι ἡδονῆς ποιητικόν;

(4) Εἶναι φανερόν ὅτι δύναται νὰ ὑπάρχῃ συνειδητὴ πράξις μὴ παραγομένη ὑφ' ἡδονῆς ἢ ὑπὸ τῆς προλήψεως αὐτῆς. Οἱ ἄνθρωποι νοοῦσι καὶ βουλευόνται καὶ πράττουσι, ἐφίενται δόξης

καὶ ἐπαίνου ἐν τῷδε καὶ ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ, ἀφειδοῦσιν ἑαυτῶν ὑπὲρ ἰδεωδῶν, καθ' ὃν ἀκριβῶς τρόπον τὰ παιδιά παίζουν καὶ τὰ πτηνὰ ἄδουσιν: διότι εἶναι τῆς φύσεώς αὐτῶν νὰ ποιῶσιν ὅ,τι ποιῶσι, διότι ἐπιθυμοῦσιν ἢ βούλονται νὰ ποιῶσι τοῦτο, οὐχὶ διότι τοῦτο παρέχει αὐτοῖς ἡδονήν. Ὁ Ἰορδάνης Βρούνος δὲν ὑπέστη τὸν μαρτυρικὸν θάνατον ἐξ ἡδονῆς πρὸς τὸ πρᾶγμα οὐδ' ἔπιεν ὁ Σωκράτης τὸ κώνειον ἕνεκα τῆς πέραν τοῦ τάφου εὐδαιμονίας. Ἀριστοτέλης καὶ Κοπέρνικος, Νεύτων καὶ Δαρβίνος κατέτριψαν τὸν βίον ἅπαντα περὶ τὴν σπουδὴν τῆς φύσεως, οὐχὶ ἵνα παρασκευάσωσιν ἑαυτοῖς ἡδονήν καὶ ἀποφύγωσιν λύπην. Ἐπραξαν ὅ,τι ἔπραξαν, διότι δὲν ἡδύναντο ἄλλως. «Εἶναι συκοφαντία, ἀποφαίνεται ὁ Καρλάυλ, νὰ λέγωμεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὀρμῶσιν ἐπὶ τὰ ἥρωϊκὰ ἔργα, ἐπιζητοῦντες ραστώνην, ἐλπίζοντες ἡδονήν, προσδοκῶντες ὡς ἀμοιβήν, γλυκερὰ πέμματα οἷαδήποτε ἐν τῷ παρόντι ἢ ἐν τῷ μέλλοντι κόσμῳ. Ἐν τῷ ταπεινοτάτῳ θνητῷ ἐνοικεῖ τι εὐγενέστερον. Ὁ ὀμνύων ταλαίπωρος στρατιώτης, μισθωθείς, ἵνα πυροβοληθῇ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, ἔχει «τὴν ἑαυτοῦ στρατιωτικὴν τιμὴν», διάφορον τῶν καθ' ἡμέραν γυμνασίων, κανονισμῶν καὶ ἡμερησίου μισθοῦ. Οὐχὶ τὸ γεύεσθαι τῶν ἡδέων, ἀλλὰ τὸ πράττειν τὰ εὐγενῆ καὶ ἀληθῆ καὶ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τοῦ θεοῦ ἀποφαίνειν ἑαυτὸν θεοποίητον ἄνθρωπον, τοῦτο ἐπιποθεῖ ἀμυδρῶς ὁ ταλαιπωρότατος υἱὸς τοῦ Ἀδάμ. Δείξον πρὸς αὐτὸν τὴν εἰς τοῦτο ὁδόν, καὶ ὁ ὀκνηρότατος ἡμερομίσθιος ἐργάτης ὑπεκκαιόμενος θὰ γίνῃ ἥρωες. Ἀδικοῦσι δὲ σφόδρα τὸν ἄνθρωπον οἱ λέγοντες ὅτι πρέπει νὰ δελεάζεται καὶ νὰ παρακινηταὶ ὑφ' ἡδονῆς. Δυσχέρεια, ἀταπαρνησία, μαρτύρια, θάνατος εἶναι τῆς τοῦ ἀνθρώπου καρδίας τὰ θελκτήρια. Ἀναρρίπιζε καὶ ἐξάναπτε τὴν ἐσθθὲν ζωτικότητα αὐτοῦ, καὶ θὰ ἔχῃς φλόγα καταδιβρώσκουσαν πάντα ταπεινότερον στοχασμόν.»¹⁾

(5) Εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι ἡ πλήρωσις τῶν ἡμετέρων ἐπιθυμιῶν καὶ προθέσεων συνακολουθεῖται ἢ ἐπακολουθεῖται ὑπό τινος

1) Hero-Worship, 1858, σελ. 237. Πρὸς Lecky, European Morals, I, σελ. 57.

προσκαίρου συναίσθηματος ἀνακουφίσεως, εὐαρεστήσεως ἢ ἡδονῆς. * Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει, ὅτι τὸ συναίσθημα ἢ ἡ τούτου προσδοκία ἦτο ἡ αἰτία τοῦ ἀποτελέσματος. * Ἐὰν προεπιθέμην νὰ καταπηδῆσω ἀπὸ τοῦ παραθύρου, δὲν θὰ εὐηρεστούμην πρότερον, πρὶν ἤθελον ἐκτελέσει τὴν πράξιν. Τῆς δ' ἐπιθυμίας μου ἢ πλήρωσις θὰ μοι παρείχεν ἀνακούφισιν, ἀλλ' ἡ ἀνακούφισις δὲν θὰ ἦτο ἀναγκαίως ἡ αἰτία τῆς πράξεως. * Ἡ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ μου ἔντασις ἢ ἡ ἐν τοῖς κυττάροις τεθησαυρισμένη ἐνέργεια θὰ ἐξεκενοῦτο εἰς τοὺς ἐμοὺς μῦς, ἐξ οὗ θὰ παρήγετο συναίσθημα ἡδονῆς. * Ἀλλὰ δὲν θὰ ἡδυνάμην νὰ εἶπω, ὅτι ἡ τοῦ ἀποτελέσματος τούτου προσδοκία ἦτο ἡ ποιήσασά με νὰ καταπηδῆσω. Τὰ ἡδέα συναίσθηματά μου ἤρτηνται ἐκ τῶν ὁρμῶν καὶ ἐπιθυμιῶν μου, οὐχὶ αἰ ἐπιθυμίαι μου ἐκ τῶν ἡδέων συναισθημάτων μου. * Ἡ ἀπόφανσις, ὅτι ἡ ἡδονὴ εἶναι αἰτία τινὸς πράξεως, διότι παρέπεται εἰς τὴν πράξιν, εἶναι σόφισμα παραπλήσιον πρὸς τὸ *post hoc, ergo propter hoc*. « Ἐκ τοῦ ὅτι τὸ τέλος ἢ τὸ ἀντικείμενον τῆς ὁρμῆς » λέγει ὁ Höfding, « εἶναι τι, ὅπερ ἐπεγείρει ἢ φαίνεται ὅτι ἐπεγείρει ἡδονήν, δὲν ἀκολουθεῖ ὅτι τοῦτο εἶναι κατ' ἀνάγκην αὐτὸ τὸ τῆς ἡδονῆς συναίσθημα. * Ἡ ὁρμὴ καθορίζεται κατ' οὐσίαν διὰ τινος παραστάσεως, εἶναι τάσις πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως ταύτης. * Ἐν τῇ πείνῃ λ.χ. ἡ ὁρμὴ ἀναφέρεται μάλιστα εἰς αὐτὴν τὴν τροφήν, οὐχὶ εἰς τὸ συναίσθημα τῆς ἡδονῆς ἐπὶ τῇ βρώσει αὐτῆς »¹⁾. « Αἱ συμπαθητικαὶ ὁρμαὶ, ἡ ὁρμὴ λ.χ. τοῦ παρηγορεῖν τὰς λύπας ἢ προάγειν τὴν εὐπραγίαν τῶν ἄλλων διεγείρεται διὰ τῆς παραστάσεως τῆς βελτιωθείσης καταστάσεως τῶν ἄλλων, ἣν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πλάττομεν ἐν τῇ φαντασίᾳ, καὶ διὰ τῆς παραστάσεως τῆς ἡδονῆς, ἣν ἐκείνοι συναισθάνονται ἐπὶ τῇ βελτιώσει τῆς ἑαυτῶν καταστάσεως, — ἀλλ' οὐδαμῶς εἶναι ἐπάναγκες νὰ εἶναι τὸ ἐπικρατοῦν στοιχεῖον ἢ παράστασις τῆς ἡδονῆς τῆς ἐπὶ τῇ ὄψει τῆς βελτιωθείσης καταστά-

1) Πρὸς. Ψυχολογίαν, σελ. 430-431 τῆς γερμαν. μεταφράσεως. * Ὁρα τὴν τοῦ Ἀλεξ. Bain ἀπάντησιν πρὸς τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐν *Emotions and the Will*, κεφ. VIII, § 7.

σεως αὐτῶν μελλούσης ἐν ἡμῖν αὐτοῖς νὰ γεννηθῇ»¹).

(8) *Παροῦσα ἡδονὴ ἢ λύπη ὡς ἐλατήριον.*—Ἐνίοτε ἡ θεωρία ἐρμηνεύεται κατὰ τὴν δευτέραν τῶν προμνημονευθεισῶν ἐκδοχῶν. Πάσις δηλονότι πράξεως ἐλατήριον εἶναι ἢ ἡδονὴ ἢ ἢ λύπη, οὐχὶ ἡ τούτων παράστασις ἢ πρесоδοκία. Ἡ παράστασις τῆς ἡδονῆς ἢ τῆς λύπης ἔχει δύναμιν ἐλατηρίου, μόνον διότι συνακολουθεῖται ὑφ' ἡδονῆς ἢ ὑπὸ λύπης. Ἡ, ὡς λέγει ὁ Jodl : «Μόνον τὸ νεωστὶ ἐπεγερθέν συναισθημα τὸ πρὸς ἀναμνηστικὰς εἰκόνας ἀναδεόμενον (παραστατικὸν συναισθημα), οὐχὶ ἡ παράστασις τοῦ συναισθήματος, τ.ἔ. ἡ μνήμη ἢ ἡ ἐννοια τοῦ συναισθήματος, ἐπιδρᾷ ἐπὶ τὴν βούλησιν»²).

Πρὸς τὴν ἐκδοχὴν ταύτην ἔχομεν νὰντεῖπωμεν : (1) Κατ' ἀκριβῆ λόγον οὐδέποτε ἔχομεν κατάστασιν συνειδήσεως καθαρῶς συναισθηματικῆν. Τὸ συναισθημα δυνατὸν νὰ εἶναι τὸ ἐπικρατοῦν στοιχεῖον, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ μόνον. Πρὸς τῷ συναισθήματι ἔχομεν κατὰ τὴν νεωτέραν ψυχολογίαν³) καὶ νόησιν καὶ ὄρμησιν ἢ, ὡς οἱ πολλοὶ συνήθως λέγουσι, παράστασιν καὶ βούλησιν. Διατί λοιπὸν νὰ ἐκλέγωμεν ἓνα τῶν παραγόντων τούτων, οἷτινες ἀποτελοῦσιν ἐνιαίαν κατάστασιν συνειδήσεως, καὶ νὰποφαίνωμεν αὐτὸν ὡς τὸ κράτιστον ἐλατήριον τοῦ πράττειν ; Καὶ διατί τοῦτον καὶ οὐχὶ ἄλλον ; Οἱ κατὰ τὴν ἡδονικὴν ἐκδοχὴν ψυχολογοῦντες ποιοῦσι τὸ τοῦ πράττειν καὶ βούλεσθαι σχῆμα παρὰ πολὺ ἀπλοῦν. Φαντάζονται πρῶτον μὲν, ὅτι ἔχομεν τὴν παράστασιν πράγματός τινος ἢ πράξεως, εἶτα δὲ ὅτι ἡ παράστασις αὕτη προκαλεῖ κατὰ τινὰ οἷονδ' ἄποτε τρόπον ἢδὲ ἢ λυπηρὸν συναισθημα, οὗ ἕνεκα ἐκτελεῖται ἢ κωλύεται κίνησις τις. Ἡ ἐξήγησις αὕτη ὅσον εἶναι ἀπλή, τόσον εἶναι ἀνεπαρκής.

1) Πρὸλ. καὶ Steinthal, Ethik, μέρ. III, σελ. 312-332. μέρ. II, σελ. 227, 348.

2) Lehrbuch der Psychologie, σελ. 726.

3) Πρὸλ. Ladd, Psychology, Descriptive and Explanatory, κεφ. IV. Hoeffding, Psychologie, κεφ. III. Sully, The Human Mind, τμ. I, κεφ. IV, Jodl, κεφ. III, 2, Williams, A. Review of Evolutional Ethics, σελ. 300 κέ.